

INDHOLD

Forord af Bent Molbech Pedersen	7
Indledning: Glimt fra kristendommens syn på børnene fra Jesu tid til 1780	9
1780 - 1883: Søndagsskolens start i England og udbredelse til andre lande	15
1883: Stiftelsesåret	25
1884 - 1901: Vilhelm Becks formandstid	29
1902 - 1915: Frederik Zeuthens formandstid	39
1915 - 1927: Carl Moes formandstid	47
1927 - 1932: Vilhelm Kolds formandstid	53
1932 - 1934: Peter Munchs formandstid	59
1934 - 1949: Christian Bartholdys formandstid	63
1949 - 1956: Aksel Bundgaards formandstid	75
1957 - 1979: Kristian Friis' formandstid	79
1979 - 1983: Hans Jensmarks formandstid	95
Perioden fra 1983 til 2013	103
1983: Søndagsskolernes 100 års jubilæum	105
1984 - 1987: Hans Peter Asmussens formandstid	133
1987 - 1991: Jens Richard Jensens formandstid	171
1991 - 1993: Orla Villekjærs formandstid	197
1993 - 2000: Holger Haldrups formandstid	219
2001 - 2006: Bent Oluf Damms formandstid	291
2006 - 2011: Herluf Christensens formandstid	327
2008 DFS 125 år	347
2011-: Dorte Eriksens formandstid	367
Tanker ved vejs ende!	385
Statistik	389
Navneregister	399
Stikordsregister	413

FORORD

Børnene er kirkens nutid og fremtid! I løbet af de sidste 130 år har man brugt mange forskellige ord til at beskrive denne sandhed. Vigtigheden af at give evangeliet videre til den næste generation. »Den, som styrer vuggen, styrer et land«. Og den, som både med god forkyndelse og aktiviteter drager børnene ind i en kristen sammenhæng, søger for, at kirken har en fremtid.

Barnets åndelige liv er lige så vigtigt som den voksnes. Ikke mere vigtigt – men heller ikke mindre vigtigt. Barnet skal have lov til at være barn i menigheden og hjemmet med den respekt, det afføder. De er i den forstand ikke noget særligt, som voksne skal forgude. De er børn af menigheden, som har krav på den samme kristne læring som den voksne.

I Danmarks Folkekirkelige Søndagsskoler ønsker vi at tale børnenes sag. Vi ønsker, at sætte børnene på dagsordenen i kirke, hjem og menighed, så de ikke bliver glemt eller forsømt. Det har vi gjort nu i 130 år!

Derfor er det med glæde og stolthed, at vi kan udgive denne bog med organisationens historie fra oprettelsen i 1883 til 130-års-fødselsdagen i 2013. Landsudvalget rettede henvendelse til Bjarne Gertz Olsen om at redigere bogen »100 år i tjeneste« af Jens Kristian Pedersen samt føje de seneste 30 år til. Bjarne tog imod opgaven, og derfor kan vi i dag præsentere et samlet skrift om organisationens første 130 år.

Der skal fra DFS lyde en stor tak til Bjarne for det arbejde, han har ydet i forbindelse med tilblivelsen af denne bog. Det tager tid at læse, udvælge, redigere – og samle stoffet til en helhed. Det har Bjarne gjort – og vi er stolte af resultatet! Tak!

Børn er kirkens nutid og fremtid. De er morgendagens forældre, ledere og forkyndere. Vi må bede Gud om at bevare dem i dåbens og troens liv – og lade dem vokse. Vi må som forældre og menighed arbejde bevidst med på Guds værk.

I DFS har vi nu i 130 år været klar til at hjælpe med netop det. Vi er stadig klar – og mange frivillige er uge efter uge på plads i klubber rundt om i landet. TAK! Lad os bede for dem, børnene og DFS.

Og så tager vi med glæde og forventning fat på de næste 130 år!

God læselyst!

Fredericia, sommeren 2014

Bent Molbech Pedersen

Landsleder i DFS

INDLEDNING: GLIMT FRA KRISTENDOMMENS SYN PÅ BØRNE FRA JESU TID TIL 1780

Et syn!

Det falder naturligt for mig at blive langsynet, når jeg står her ved 100-års milepælen og har til opgave at skue tilbage over disse forløbne 100 år til starten i 1883. Derfor stopper blikket ikke her, men skuer videre til søndagsskolebevægelsens start i 1780, ja, forsøger endog at skue tilbage over kirkehistoriens årtusindgamle landskab for at finde kildespringet, hvor barnet kommer i fokus, og så toner Jesus frem i færd med at velsigne de små børn, og Bibelens kilder springer for alvor, så børn toner frem alle vegne, lige fra 1. Mosebog til Johs. Åbenbaring, og kirkehistorien lader også sine kilder springe og fortæller om børn op igennem sine 2000 år. Og se, nu springer også kilderne fra gulnede dokumenter, bøger, blade, tidsskrifter, breve m.m., og den langsynede skuer Guds yndigste skabninger, børnene, alle vegne!

Det falder helt naturligt at møde børn i Bibelen. Mange eksempler kan nævnes. I Det Gamle Testamente, 1 Sam 3, møder vi »bønnens søn«, Samuel, der allerede som barn hørte Guds kaldende røst og villigt stillede sig til rådighed med ordene: »Tal, Herre, din tjener

hører!« Og i 2 Mos 2 møder vi den omsorgsfulde storesøster Mirjam, der straks var parat til at passe lillebroderen Moses. Men vi møder også i 2 Kong 2,23 uartige drenge, der råber »skaldepande« efter profeten Elisa. Fra det Det Nye Testamente falder det naturligt at nævne den 12-årige Jesus, hvorom der i Lukas 2,51-52 står, at han var lydige mod sine forældre, og at han »gik frem i visdom og vækst og yndest hos Gud og mennesker«.

Børnenes oplæring

Allerede på Det Gamle Testaments tid hørte børnene med til menigheden, fra de var ganske små. Omskærelsen på den ottende dag var netop et tegn på Guds pagt med sit folk. Herom kan vi læse i 1 Mos 17. Det var en hellig pligt for enhver far og mor at lære deres børn Guds lov og Guds ord at kende, og måden at gøre det på er smukt beskrevet i 5 Mos 11,19, hvor der står: »I skal lære jeres børn dem, idet I taler om dem, både når du sidder i dit hus, og når du vandrer på vejen, både når du lægger dig, og når du står op.« Det vil med andre ord sige, at livet og læren skulle følges så nøje ad, at

hele det daglige liv blev gennemtrængt af Guds Ord og Guds Lov, og derved blev bønnerne, lovsangen, skikkene, festerne og ceremonierne meningsfyldte, idet børnene hele tiden oplevede og indlærte disse ting gennem forældrenes liv og eksempel.

På Jesu tid

På Jesu tid regnede man med, at når et barn var så stort, at det kunne gå ved fars eller mors hånd, skulle man så småt begynde at lære det buddene og bønnerne. Og når det var fem-seks år, skulle det lære at læse, enten ved forældrenes hjælp eller ved hjælp af lærerne ved synagogeskolen. Læsningen bestod først og fremmest i at lære store stykker af Moseloven udenad. Hver sabbat fulgte drengene deres far og pigerne deres mor til landsbyens synagoge. Her lærte de at synge Davids salmer. Her lærte de at bede Israels bønner. Her lærte de betydningen af Moseloven og Profeterne. Og her lærte de, hvad de skulle tro, håbe og gøre. Og når børnene blev omkring de tolv år, fik de lov til at komme med op til templet i Jerusalem ved påskehøjtiden, medens kun mændene deltog i de andre højtider. Og kun de drenge, der skulle være skriftkloge, fik en videregående undervisning af rabbinerne i templets søjlegange. Her kan vi tænke på Jesus som 12-årig i templet.

Jesus og børnene

Som det fremgår af Mark 10,13-16, var Jesus glad for børn. Han tog børnene på skø-

det og velsignede dem. Han sagde: »Den, der ikke tager imod Guds rige som et lille barn, kommer slet ikke ind i det.« For Jesus hører børnene fuldgældigt med i den kristne menighed. Dåbspagten er en lige så fulgyldig og naturlig indgang i den kristne menighed, som omskærelsespagten var det i den jødiske menighed. I dåbsbefalingen, Matt 28,18-20, har vi Jesu ord herfor, idet den kristne menighed her præsenteres for en sandhed: »Mig er givet al magt i Himmelen og på jorden« – en ordre: »Gå derfor hen og gør alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer« – og et løfte: »Og se, jeg er med jer alle dage indtil verdens ende.«

Jesus og menigheden

Jesus har hermed givet den kristne menighed til alle tider en ganske klar besked af revolutionær karakter: *Gå* med barnet til døbefonten, *Døb* det i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn, og *lær* det at holde alt det, jeg har befalet jer. Og det gælder alle børn i alle folkeslag overalt i verden!

Lad os da gennem enkelte glimt og lange linjer se, hvordan den kristne menighed igennem de næste 1800 år forholder sig til Jesu klare ord, der jo varsler kærlighedens revolution.

Børnene i kirkens første århundreder

I den kristne menigheds første århundreder, i apostelkirkens og oldkirkens tidsperiode indtil omkring år 500, medens kristendommen under store forfølgelser gennemsyrede hele det romerske imperium, var det helt naturligt og selvfølgelig, at børnene lærte kristendommen af deres forældre ved at leve med i forældrenes liv og efterleve deres eksempel. Først lærte de buddene, bønner og troen. Senere voksede de ganske naturligt ind i kirkens liv og tro ved at deltage i gudstjenesten, hvor de fik de bibelske tekster forklaret, var med i lovsangen og oplevede sakramenterne, bl.a. ved deltagelse i nadveren.

Ligesom i Det Gamle Testaments dage fulgtes livet og læren ad og voksede med hinanden. Sædvanligvis var der ikke mulighed for skolegang for de kristnes børn. Kun børn fra højerestående samfundsklasser samt de drenge, der skulle være præster, havde mulighed for skolegang.

Børnene i middelalderen

Middelalderens 1000 år fra omkring år 500 til omkring år 1500 blev under den kristne kirkes førerskab en rig udviklingstid for Europas folk, idet Konstantin den Stores alliance mellem »trone og alter« skabte mulighed for den såkaldte enhedskultur, hvor kirke og stat er en enhed under kirkens åndelige førerskab sikret af statens verdslige magt,

Men hvordan med børnene i denne periode? Ja, stort set fik de ikke anden undervisning end den, hjemmene og kirken kunne give dem, idet de i kirkens regi opståede lærde skoler ikke var beregnet for børn, medmindre de kom fra velhavende hjem eller var drenge, der skulle uddannes til at være i kirkens tjeneste. Dog skal kirkens sociale trivselscentre, klostrene, dog nævnes her, idet de som et led i deres udmærkede sociale indsats i samfundet også øvede en slags undervisnings- og oplysningstjeneste af folkelig karakter, og takket være tiggermunkene kom denne undervisning også børnene til gode, idet disse munke ofte fungerede som en slags omvandrende folkeskolelærere, der underviste alle »i Guds frie natur«.

På det store kirkemøde i Konstantinopel år 680 og på flere senere kirkemøder blev det stærkt betonet, at »alle biskopper, præster og menighedsforstandere burde meddele børnene de rette kristne tros lærdomme«. Men da gudstjenesten sædvanligvis foregik på latin, indskrænkede denne børneoplysning sig som regel til, at børnene kun lærte Fadervor, Trosbekendelsen og skriftemålet udenad på deres modersmål.

Børnene i reformationstiden

Reformationstidens århundrede fra omkring år 1500 til omkring år 1600 kan godt kaldes »barnets århundrede«, idet barnet faktisk fik den centrale placering i kirken, som Jesus selv havde givet det. Æren herfor kan i højeste grad

tilskrives Martin Luther, som lagde umådelig vægt på børnenes kristne oplæring. For at hjælpe de forældre, der kunne læse, til at kunne undervise deres børn i den rette kristendom, skrev han »Luthers lille Katekismus«, som stadigvæk bruges, 400 år senere, af kristne forældre og lærere, også i Danmark. Dåben og dåbsoplæringen er hermed gjort til noget helt centralt i al børneoplæring. Luther udtalte i 1524: »Hvorfor lever vi gamle uden for at værne, lære og opdrage ungdommen. Der findes jo ingen større skade i kristendommen end at forsømme børnene. Skal man ophjælpe kristendommen, så må man sandelig begynde med børnene.«

Selv om det stadigvæk primært var hjemmenes opgave at give børnene den kristne oplæring, forsøgte forældrene dog mere og mere denne opgave til fordel for de modersmålsskoler, der voksede frem i reformationens kølvand og til fordel for kirken med præster og degne. Også her trådte Luther hjælpende til med »Luthers store Katekismus«, der skulle være en hjælp for kirkens præster og skolens lærere til at kunne give den rette kristendomsundervisning. I Danmark var al kristendomsundervisning igennem de 711 år fra Ansgar til reformationen henlagt til hjemmene og den katolske kirke. Ved reformationen kom kristendomsundervisningen af børn i særlig grad i søgelyset og blev dermed taget op til revision og fornyelse. Resultatet blev Danmarks første egentlige skolelov og indgår som 3. kapitel

i kirkeordinansen, der stadfæstedes af kong Christian den Tredje den 2. september 1537. Hermed var kristendomsundervisning og dåbsoplæring af børn lovbealet i Danmark. Men vi skal helt frem til »Den store Skolelov« af 1814, før loven for alvor sker fyldest.

I efterreformationstiden fra omkring år 1600 til omkring år 1800 blev det mere og mere degnenes opgave at indlære børnene kristendommens hovedsandheder, som de fremgår af Luthers lille Katekismus, nemlig De 10 bud, Trosbekendelsen, Fadervor, dåbsordene, nadverordene, skriftemålsordene. Sædvanligvis foregik dette ved, at degnen samlede børnene omkring sig ved døbefonten hver søndag, når kirkeklokken havde ringet anden gang, og her eksaminerede han så børnene i ovennævnte grundsandheder og oplæste Luthers forklaringer for dem.

Ved højtiderne skulle degnene gå rundt i sognets landsbyer om eftermiddagen for at skabe forståelse for højtidernes betydning, og i hver landsby skulle han holde en slags søndagsskole for børn og unge ved at synge med dem, høre dem i katekismus, fortælle for dem fra Bibelen og historien og lede dem i »høvisk leg«.

Senere blev det yderligere pålagt degnene at lære børnene at læse og skrive, hvilket efterhånden udviklede sig til skolevæsenet, så at degnene i løbet af ovennævnte århundreder blev til lærere. Kirkens datter, skolen, var undervejs.

Konfirmationen 1736

For at sikre sig, at børnene kunne deres katekismus, indførte præsterne såkaldte katekisationsgudstjenester, hvortil alle hjem i sognet var forpligtet til at møde frem med deres børn og unge, der stående på kirkegulvet blev katekiseret af præsten, det vil sige undervist gennem spørgsmål-og-svar-formen. Men da det derved afsløredes, hvor utilstrækkelig børnenes kristendomsoplæring i virkeligheden var, blev konfirmationen genindført i 1736 efter at have været afskaffet siden reformationen i 1536, og det blev nu pålagt præsterne at give børnene konfirmationsundervisning.

Men heller ikke dette var tilfredsstillende med hensyn til børnenes kristne oplæring, idet forældrene og degnene mere og mere overlod til præsterne at klare kristendomsoplæringen, hvad mange præster slet ikke magtede – det blev ofte kun til lære og ikke til liv. Læren og livet fulgtes ikke længere ad som i Bibelens verden og i oldkirkens liv. Kirkens forkyndelse,

som havde været igennem ortodoksiens, oplysningstidens og rationalismens forskelligartede påvirkninger, havde mistet troens glød og den livsnære umiddelbarhed, derfor var de åndelige værdier, navnlig trosværdierne, ved at gå i forfald.

For de levende menigheder, måske i særlig grad de pietistiske, blev det i 1700-tallets rationalistiske tidsperiode mere og mere et brændende spørgsmål: Hvad kan vi gøre for vore døbte børns oplæring? Og da det var et levende bønsemne ud over Europas lande, oplevedes det som svaret fra Gud selv, da søndagsskolebevægelsen tonede frem. Tiden var moden. Guds time var inde.

Den store industrielle revolution i 1700-tallet og det stigende antal børn skabte problemer, som skole og kirke ikke kunne løse. Der måtte et nybrud til. Nybruddet hed: Søndagsskolen.

Jens Kr. Pedersen

1780 – 1883: SØNDAGSSKOLENS START I ENGLAND OG UDBREDELSE TIL ANDRE LANDE

Sennepsfrøet bliver til livstræet

Jesu ord om det mindste frø, sennepsfrøet, som en mand lagde i jorden i sin have, og som Gud gav vækst, så det blev til et af havens største træer, hvori himlens fugle kunne bygge rede, et godt billede på søndagsskolen. En mand, Robert Raikes, fik et »sennepsfrø« betroet i form af et kald, som han »såede i sin have«, den kristne menighed i Gloucester, og som Gud gav vækst i form af en søndagsskole, der ved fortsat vækst blev til flere søndagsskoler. Efterhånden så mange, at de bredte sig ud over hele den protestantisk-kristne verden, så himlens fugle kunne bygge rede i dets krone. Dette fortolket på den måde, at Guds ånd og velsignelse igennem søndagsskolebevægelsen kunne komme Jesu Kristi kirke til gode ud over hele verden.

Sennepsfrøet blev til livstræet.

Søndagsskolens historie er med andre ord en af kirkehistoriens mest spændende beretninger fra virkelighedens verden om det lille frø, søndagsskolen, der bliver til verdenstræet, verdenssøndagsskoleunionen, fordi nogle mennesker lader sig bruge, og Gud velsigner deres indsats.

Starten 1780

Pioneren Robert Raikes

Det begyndte i Gloucester England i 1780.

En almindelig lægmand, journalisten Robert Raikes, regnes først og fremmest for at være søndagsskolens pioner. Han boede i byen Gloucester, som på grund af sin beliggenhed nær grænsen mellem England og Wales var beboet af mange fattige mine- og fabriksarbejdere. Industrialismen medførte megen social nød og elendighed, som bl.a. Robert Raikes forsøgte at afhjælpe gennem kristelig filantropisk virksomhed. Gennem sin avis, Gloucester Journal, som han selv ejede og udgav, forsøgte han at koordinere og dirigere dette arbejde hjulpet af sin gode ven, pastor Thomas Stock, der tillige var rektor ved byens katedralskole.

Børnene i Gloucester

I et privat brev fortæller Robert Raikes, at han en dag kom gående gennem Gloucesters slumkvarter og blev forfærdet over at se, hvor blege, udsultede, pjaltede og snavsede kvarterets børn var. En kone, som han henvendte sig til, sagde: »Så skulle De bare komme her en søndag, sir.

Så har alle børnene fri fra fabrikken, hvor de arbejder, og så er gaderne fyldt af børnebander, der larmer og slås og bander og sværger, så det er helt forfærdeligt!« Helt fra 6-års alderen måtte børnene arbejde i fabrikkerne for at hjælpe til med at skaffe det allernødvendigste til livets opretholdelse i de fattige familier. Skolegang var der ingenting af for disse børn. Mange af børnene havde næppe udsigt til anden løbebane her i livet end kriminalitet og samfundets ubarmhjertige afstraffelsessystem.

Robert Raikes kunne ikke forene dette indblik i børnenes elendige levevilkår med sin kristne tro uden at søge at gøre noget ved det. Han begyndte derfor at skrive i sit blad om børnene og sit kald til at hjælpe dem, både menneskeligt og kristeligt, idet han håbede, at andre ville få et lignende kald og tilbyde deres hjælp. Og han meddelte, at efterdi søndag var den eneste dag i ugen, hvor børnene havde tid til at komme i skole, ville han indbyde dem til søndagsskole, så »de kunne lære Gud at kende og blive dygtiggjort til det jordiske liv«. Og det skulle ske ved, at børnene lærte at læse og skrive, og at de lærte troen efter katekismen og fik søndagens tekst gennemgået, så de kunne få noget ud af at deltage i gudstjenesten. Robert Raikes gjorde ord til handling. Han tog fat med det samme. Sammen med sin gode ven præsten Thomas Stock gik han på besøg i børnenes hjem og opfordrede indtrængende forældrene til at sende deres børn i skole om søndagen, og hvis forældrene protesterede,

fordi børnene var for beskidte og pjaltede at sende i skole og kirke, svarede Robert Raikes: »Det eneste, jeg forlanger, er, at de har vasket deres hænder og redt deres hår, når de kommer i søndagsskole!«

Den første søndagsskole

Ved hjælp af fire frivillige hjælpere, som i starten fik en symbolsk betaling, startede Robert Raikes sin søndagsskole i juli 1780. Og det var en virkelig skole, idet børnene blev undervist i læsning, skrivning og kristendom fem timer hver søndag, fra 10-12, fra 13-15 og fra 16.30-17.30, og så blev der endda tid til at gå i kirke med dem. Robert Raikes deltog personligt i undervisningen, og han viste sig at være en fremragende forkynder og lærer. På helt moderne vis inddelte han børnene efter alder i klasser med ca. 20 i hver. Og hver klasse inddelte han igen i fire grupper, som hver fik en af de bedste elever som leder, der havde til opgave at gennemgå lektierne med de andre og holde orden i flokken.

Søndagsskolen startede med ca. 90 børn og blev i løbet af de første fire år til hundreder af søndagsskoler med over 50.000 børn. Og ifølge Gloucester Journal blev børnene præget så stærkt af søndagsskolen, at deres adfærd helt ændrede sig til fordel for dem selv, deres hjem, deres hjemby og deres land.

I 1784 nåede søndagsskolen til London, hvor bl.a. den kendte præst Rowland Hill havde indset opgavens storhed og nødvendighed og

startede en søndagsskole i sin kirke, og hvor bl.a. skomagere James Kemp blev »så brændende af den hellige ild for børnenes sag«, at han gik den 200 km lange vej fra London til Gloucester for at opleve, hvordan Robert Raikes holdt søndagsskole. Den efterfølgende søndag påbegyndte han en søndagsskole i sit skomagerværksted. På tilsvarende måde følte tusinder af troende mennesker, kendte og ukendte fra alle samfundslag, sig kaldede til at tage fat. Og det gjorde de på grundlag af deres meget forskelligartede forudsætninger, men altid i forbindelse med kirken, såvel statskirken som frikirkerne.

Søndagsskoleunionen John Wesley

Ni år efter starten kunne biskoppen af Salisbury oplyse, at 300.000 børn gik i søndagsskole i England. Denne hurtige vækst fortsatte i de nærmest følgende år: stadig større antal børn og stadig tilstrømning af frivillig arbejdskraft. I 1803 stiftedes »The Sunday School Union«. Den var i starten ukonfessionel og var nærmest en sammenslutning af frikirkesamfundene. Unionen var særdeles virksom for søndagsskolebevægelsens videre udbredelse. Metodismens stifter, John Wesley, der også må betegnes som en søndagsskolens pioner, var fra starten overbevist om søndagsskolernes betydning. Han skriver i et blad: »Disse skoler er sikkert en af de mest velsignelsesrige indretninger her i England siden Vilhelm Erobrerens dage.« Han fik indført det princip, at

søndagsskolelærerne skulle arbejde gratis, og så skulle søndagsskolerne nøjes med at være kristendomsforkyndende og kristendomsoplærende. Al anden undervisning skulle overtages af hverdagsskolerne.

Robert Raikes' død

Da Robert Raikes døde den 5. april 1811, havde han i sandhed oplevet at se sit påbegyndte værk bære rige frugter. Han havde oplevet at se søndagsskolesagen blive til en folkesag i England og Wales. I Skotland gik der derimod længere tid, før sagen blev en folkesag, fordi en del kirkesamfund anså søndagsskole, altså skole om søndagen, for en overtrædelse af det 3. bud, men efterhånden gik søndagsskolen også her sin sejrsgang.

Allerede i 1780'erne og 1790'erne blev de fleste engelsktalende lande verden over påvirket af de engelske søndagsskoletanker igennem engelske søfolk, militærpersoner og ambassadepersonale samt naturligvis de engelske missionærer. Robert Raikes' søndagsskole i Gloucester skulle vise sig at blive starten på en rivende udvikling i hele den protestantisk-kristne verden med hensyn til børnenes kristne og menneskelige oplæring. Alle andre tilløb til noget lignende i England og det øvrige Europa gik helt i stå, og forbilledet blev modersøndagsskolen i Gloucester. Ganske vist blev de helt forskellige forhold og behov verden over bestemmende for søndagsskolernes virkemåder og adfærdsmønstre; men sædvanligvis blev en

central kristen oplæring og Jesus-forkyndelse fælles for dem alle.

1786 nåede søndagsskolebevægelsen til USA. Her antog søndagsskolearbejdet ganske vist mange andre former end i Europa, lagt an efter helt selvstændige linjer, men ligheden og fællesskabet tonede helt klart frem. Efter engelsk mønster stiftedes den amerikanske form for »The Sunday School Union«, der senere blev til »The International Sunday School Association«, der bl.a. udbredte søndagsskolearbejdet til hele Nord- og Sydamerika.

Europa 1815

Det skyldtes nok Den Franske Revolution og Napoleonskrigene, at søndagsskolebevægelsen trods mange forsøg først for alvor begyndte at brede sig ud over det europæiske fastland i 1815, netop det år, Europa fik fred. Da påbegyndtes de første søndagsskoler i Frankrig, og herefter gik det slag i slag ud over Europas lande. I 1821 begyndte Schweiz, i 1830'erne Danmark, i 1840'erne Norge, i 1850'erne Sverige. Først i sidste halvdel af 1800-tallet påbegyndte lande som Tyskland, Italien, Holland og Belgien søndagsskolearbejdet.

100-års-jubilæet i 1880

Ved det storstilede 100-års-jubilæum i London i 1880 med repræsentanter fra så godt som alle protestantisk-kristne lande på kloden blev tallene på verdensplan opgjort til 12.500.000 deltagende søndagsskolebørn og 1.500.000 ak-

tive søndagsskolelærere. Desuden vurderedes søndagsskolebevægelsens righoldige litteratur-udgivelser i form af blade, tidsskrifter og billedmaterialer til at nå ud til endnu flere millioner mennesker. Søndagsskolebevægelsen var efterhånden et så respekteret foretagende, at selv det nøgternt vurderende verdensblad »The Times« skrev i forbindelse med 100-års-jubilæet, at »årsagen til den bekendte engelske religiøsitet ganske givet måtte tilskrives søndagsskolen«.

En »verdensrevolution«

Inspirationen fra 100-års-jubilæet gav søndagsskolebevægelsen yderligere kraftig vækst i de kommende årtier, så det nærmest ligner en verdensrevolution, der efterhånden breder sig til 50-100 lande rundt omkring på kloden, hvilket naturligvis havde noget at gøre med Englands status som verdensmagten, der i denne periode kontrollerede en fjerdedel af jordens landområder og var på alle verdenshavene.

Danmarks første søndagsskole

»Var det nu også Robert Raikes, der begyndte?« spørger formanden for »Danmarks folkekirkelige Søndagsskoler og Børnegudstjenester«, sognepræst Hans Jensmark, i sin jubilæumsartikel »Vore søndagsskoler gennem 200 år« i Kristeligt Dagblad den 24. oktober 1980. Heri gør han opmærksom på, at inspektøren for »Den kongelige Marines Nyboder«, Fr. Pockenberg Thiellesen, i 1721 samlede Nyboder-børnene til

søndagsskole på »Materialegårdens« loft, og at denne begyndelse måske skabte den tradition for regelmæssig børnegudstjeneste, der stadigvæk fandt sted på de seks Nyboderskoler 75 år senere. »Det kongelige Gehejmearkiv« bekræfter dette. Så måske møder vi her Danmarks første søndagsskole.

»De massmannske Søndagsskoler«

»De massmannske Søndagsskoler« på Christianshavn, som påbegyndtes af pastor N. H. Massmann ved Christianskirken i 1800, har ellers haft ord for at være Danmarks første søndagsskoler. Men de var en slags efterskoler med almindelige og praktiske fag for håndværkerdrengene. Der blev ikke undervist i kristendom. Til trods for disse kendsgerninger kan vi dog ikke bortforklare Robert Raikes' betydning for søndagsskolebevægelsen også i Danmark. I Robert Raikes' søndagsskoleform arbejdes der altid hånd i hånd med kirken i den klare hensigt at hjælpe med kristen oplæring og forkyndelse som et supplement til hjemmets oplæring, til kirkens konfirmationsforberedelse og til skolens kristendomsundervisning. Gerne i form af børnegudstjeneste med salmesang, lovprisning, bøn, forkyndelse og fortælling og altid som et frivilligt tilbud for såvel børnene som for medarbejderne. Denne form for søndagsskole bredte sig i tidens løb ud over Danmark med en sådan konsekvens, at der næppe findes ret mange sogne, som ikke på et eller andet tidspunkt har haft en sådan søndagsskole.

De første spæde spirer: Helsingør, Tårnbæk, Lyngby

I kraft af initiativ og midler fra »The Sunday School Union« bryder de første spæde spirer frem i Nordsjælland i 1830'erne. Pastor Henry Ussing beretter om en engelsk konsul i Helsingør, hvis døtre opfordrede en ældre lærer Thorstrup til for en symbolsk betaling at påbegynde en søndagsskole i byen, og det lykkedes at samle op til 50 børn igennem en periode. Allerede i 1828 havde den engelske legationssekretær Peter Browne bedt »The Sunday School Union« om støtte til at påbegynde et søndagsskolearbejde i Lyngby og Tårnbæk Sogne, og i 1835 opfordrede han den 32-årige lærer Niels Hansen Skjoldager til for en årsløn på 100 kr. at påbegynde en søndagsskole i Tårnbæk. Ifølge biskop J. P. Mynsters visitatsbog havde lærer Hansen Skjoldager på visitatsdagen 79 børn i sit »skole og bedehus, som er skænket af Watt og Gordon«. Og lærer Hansen omtales som »en brav og duelig, lidt pietistisk mand, der katekiserer godt og holder søndagsskoler ud fra Det Nye Testamente«. Og dette søndagsskolearbejde lykkedes i den grad, at det bredte sig til hele Lyngby-området og fortsatte til hen i 1840'erne. Også andre søndagsskoleforsøg blev gjort i det nordsjællandske område i dette tidsrum, bl.a. af DMS-stifteren, Bone Falk Rønne, men de fortoner sig for os.

Københavns første søndagsskole Dronning Caroline Amalie Pastor P.O. Boisen

I 1845 oprettedes den første søndagsskole i København i dronning Caroline Amalies asyl i St. Kongensgade. Det påbegyndtes efter opfordring fra Chr. d. 8's dronning Caroline Amalie, der var inspireret af N.F.S. Grundtvig, og som derfor bad Grundtvigs svigersøn, pastor P.O. Boisen, tage denne opgave op sammen med de teologiske kandidater Peter Rørdam og Henrik Paulli. Denne søndagsskole blev til stor velsignelse for mange børn, bl.a. den 8-årige Axel Jacobsen, der senere blev en af den danske søndagsskolebevægelses største pioner. Men allerede tre år senere, ved kong Chr. d. 8's død, måtte dronningen lade søndagsskolen nedlægge.

N.P. Grunnet

Mange andre enkeltpersoner, bl.a. frimenighedsstifteren N.P. Grunnet, tog børnearbejdet op. Men først da »Grundloven af 1849« gav religionsfrihed, og baptisterne for alvor tog fat i 1850'erne og metodisterne 1860'erne, vågnede folkekirken op og begyndte at forstå sit ansvar over for børnene. Inspireret af metodistpræsten Chr. Villerup påbegyndte institutbestyrerinde L.N. Brunskov med hjælp fra den grundtvigske præst Ove Hohlenberg, et søndagsskolearbejde under folkekirken, men det blev mere til en slags højskole for børn med fædrelandssange, danmarkshistorie og eventyr end til søndags-

skole med kristeligt indhold. Til trods herfor kunne de samle op til 500 børn.

Den store igangsætter af søndagsskolearbejdet inden for den danske folkekirke, Axel V. Jacobsen, fortjener en særlig omtale på grund af den banebrydende betydning, han fik for søndagsskolebevægelsens vækst i København og ud over Danmark. Han var jøde af fødsel, men han blev læreruddannet på Blågård's Seminarium i København, og efter nogle år som lærer på Falster blev han skolebestyrer i København. Han havde i P.O. Boisens søndagsskole og senere gennem et søndagsskolesamarbejde med metodisterne modtaget så uudslettelige indtryk, at han følte sig kaldet til søndagsskolegerningen.

»Søndagsskolen af 17. jan. 1869«

Den 17. januar 1869 påbegyndte Axel V. Jacobsen efter annoncering sit selvstændige søndagsskolearbejde. Han begyndte i et auktionslokale med kun syv børn. Men da hans målsætning var klar, og han var overbevist om opgavens nødvendighed, fortsatte han med en så utrolig udholdenhed og kraft, at han i løbet af fem-seks år, trods megen modstand, fik oprettet 10 søndagsskoler i København og 50 i det øvrige Danmark. Hertil kom, at han måtte skaffe lokaler og pengemidler, udgive en søndagsskolesangbog og være redaktør af »Kristeligt Børneblad«. I sandhed en præstation af rang.

I 1874 forsøgte Axel V. Jacobsen at få et samarbejde i gang med Indre Mission i Kø-

benhavn, og han henvendte sig derfor til formanden, pastor J.C. Rudolf Frimodt, men blev afvist med ordene: »Det er en underlig tanke at samle børnene til særlige møder.« Dog blev han medlem af Københavns Indre Missions bestyrelse i februar 1875 og fik sine søndagsskoler anerkendt som »Indre Missions søndagsskoler«, men det varede kun et års tid!

Allerede i årsberetningen for 1876 skrev pastor R. Volf: »Vore forhåbninger med henblik på et samarbejde med Axel V. Jacobsen og hans søndagsskoler er desværre skuffende. Og da hr. A.V. Jacobsen nu er udtrådt af missionsbestyrelsen, er dermed al forbindelse mellem IM's bestyrelse og 'Søndagsskolen af 17. januar 1869' hævet.« Samtidig meddeler pastor Volf, at Indre Mission nu vil fortsætte med sin egen søndagsskolevirksomhed. Der var opstået kompetencestridigheder mellem Københavns Indre Mission og Axel V. Jacobsen angående søndagsskolearbejdet!

Axel V. Jacobsen lod sig ikke slå ud, men fortsatte med stor dygtighed sin søndagsskolegerning, som han udvidede til et samarbejde med Indre Mission uden for København og den nyoprettede St. Stefansforening. I april 1875 havde Axel Jacobsen skrevet en artikel i »Indre Missions Tidende« med overskriften: »Om søndagsskolen for børn.« Heri fortalte han om sin søndagsskolevirksomhed og om sin målsætning hermed, nemlig at øve en missionsgerning ved at lære børnene »at vokse op i deres dåbssamfund«. Derfor var det søndags-

skolens opgave »at være en planteskole for menigheden«. I et langt efterskrift gav Vilhelm Beck »dette nye arbejde« en varm anbefaling, men han fandt det uheldigt, at det blev kaldt *søndagsskole*, da det jo ikke var en skole, men en gudstjeneste for børn, derfor ville det være bedre at kalde det *børnegudstjeneste*,

Axel V. Jacobsens søndagsskoler, som han efter sin først oprettede søndagsskole kaldte »Søndagsskoler af 17. januar 1869«, blev efterhånden til syv afdelinger med over 1000 børn og 40 medarbejdere i Københavnsområdet samt over 50 søndagsskoler rundt omkring i Danmark med et ukendt antal børn og medarbejdere. Hans mest dynamiske medarbejder var lederen af Nørrebroafdelingen, handskemageren Peter Blomberg fra Dragør, der senere blev landskendt som rejsende sekretær for Børnegudstjenestesagen.

En mærkedag: den 10. oktober 1875

Indre Mission i København begyndte nu også for alvor at satse på sit søndagsskolearbejde. Også her kom inspirationen fra England, idet oberst Chr. Keyper havde været på tjenesterejse i England sammen med sin hustru, fru Therese Keyper, som havde brugt lejligheden til at studere engelske søndagsskoleforhold, bl.a. ved et besøg på »The Sunday School Union«, hvor hun blev så grebet af søndagsskoletanken, at hun straks ved hjemkomsten besøgte formanden for Københavns Indre Mission, J.C. Rudolf Frimodt, som nu blev så overbevist

om det rigtige i søndagsskoletanken, at han opfordrede fru Therese Keyper til at starte en søndagsskole under Indre Mission. Hermed var der givet grønt lys fra Indre Mission i København, og sammen med fire andre damer (en af dem var søster Sara, der senere rejste ud til Indien som den første kvindelige missionær) startede fru Keyper 10. okt. 1875 en søndagsskole i »De Classenske Boliger«. Og hun havde altid »et glimt i øjet«, når hun senere på sin fint nuancerede måde fortalte om starten: »Vi var nogle få damer, der skulle åbne felttoget derude, og vi begyndte at bringe indbydelser ud. Det vakte forundring og stor opmærksomhed i det lille boligområde.«

Fru Keypers søndagsskole eksisterede kun i fem år, men andre søndagsskoler under Københavns Indre Mission voksede hurtigt frem over hele byen. Diakonissestiftelsen og missionshuset Bethesda blev helt centrale steder. Efterhånden var tilslutningen så stor, også af medarbejdere, at Bethesdas festsal fyldtes til bristepunktet til de regelmæssige forklaringsmøder, hvor de kommende søndages tekster blev gennemgået. Og mange dygtigjorde sig gennem kurser på Diakonissestiftelsen. I 1879 nedsatte Københavns Indre Mission et søndagsskoleudvalg (Københavns folkekirkelige Søndagsskoleudvalg) på 10 medlemmer, hvoraf fem valgtes af Indre Missions bestyrelse, og fem af søndagsskolens medarbejdere.

I 1880 fejrede Verdens-søndagsskolebevægelsen 100-års-jubilæum i London med en storstilet fest, hvor indbudte repræsentanter fra alle lande verden over med godkendte søndagsskoler var til stede. Som repræsentant for Indre Missions søndagsskolevirksomhed i Danmark deltog den unge cand.theol. Henry Ussing. Han vendte begejstret hjem. Og gennem sine foredrag over emnet: »Søndagsskolen for 100 år siden og nu« skabte han såvel debat som begejstring, og mange følte kaldet til at gå aktivt ind i en søndagsskolegerning.

Aarhusmødet 21.9. 1881

De ti indbydere

Dette viste sig allerede i 1881, der blev et mærkeår for søndagsskolearbejdet overalt i Danmark uden for København. Den 18. september 1881 stod følgende bekendtgørelse at læse i Indre Missions Tidende: »Da søndagsskolevæsenet har haft betydelig fremgang i Danmark i de sidste år, og fordi der derved er opstået trang til oplysning og forhandling om sagen, til bestyrkelse ved kærligt sammenhold og til videre udvikling ved fælles virksomhed, er undertegnede på opfordring fra flere sider trådt sammen for at indbyde til et almindeligt søndagsskolemøde i Aarhus, onsdag den 21. september 1881.« Og bekendtgørelsens underskrivere var en broget skare af lægfolk og præster, der gennem deres aktive indsats i dansk kirkeliv, specielt i søndagsskolearbejdet, var kendte og respekterede personer, nemlig følgende: asses-

sor Bruhn, Randers, proprietær R.B. Clausen, Louisehøj, Nysted, der senere blev kendt som gårdmissionær Clausen, skolebestyrer Axel V. Jacobsen, København, indremissionær Jakob Jensen, Tavlov, sognepræst J. Johansen, Odense, lærer Jakob Jørgensen, Allerup ved Odense, lærer N.M. Lind, Handbjerg ved Holstebro, sognepræst Carl Moe, Harboøre, sognepræst F.E. Seidelin, Aarhus, og kobbersmed Spies, Helsingør, som havde været med i den første søndagsskole i Helsingør i 1830'erne.

Stefansforeningen

Mødets vigtigste resultat blev nedsættelse af »Fællesudvalget til børnegudstjenestesagens fremme i Danmark« med ovennævnte 10 navne som medlemmer, og de forpligter sig til at yde deres personlige bistand til søndagsskolens fremme overalt i Danmark, hvor lokale folk ønsker at gå i gang med et søndagsskolearbejde. Dette udmærkede initiativ viste sig at være sat i værk af St. Stefansforeningen, som var stiftet ved et kirkeligt møde i Aarhus i september 1876 med den opgave at fremme kirkens diakonat gennem kristelige kærlighedsgerninger. Og i de efterfølgende år øvede Stefansforeningen en betydelig indflydelse i det frivillige, kirkelige, praktiske arbejde i folkekirken, især med støtte fra gejstligheden. Også inden for søndagsskoleområdet havde Stefansforeningen været aktiv og fået oprettet en snes søndagsskoler, og det er måske årsagen til, at Stefansforeningens repræsentant i oven-

nævnte fællesudvalg, pastor F.E. Seidelin, blev udpeget til at være udvalgets formand. Men Fællesudvalget fik kun et par års levetid.

Fællesudvalget, der i overvejende grad følte sig tilknyttet Indre Mission, begyndte sine aktiviteter med at gøre status over allerede oprettede søndagsskoler, som kunne skønnes at ville have fortsat tilknytning til Indre Mission uden for København, og fandt frem til 23 søndagsskoler, som var oprettet ved udgangen af 1881: Sellerupskov og Skadst Ballum påbegyndtes i 1870, Randers i 1873, Allinge og Nordby i 1874, Diakonissestiftelsen og Godthåb Sogn i Frederiksberg samt Dragør, Fredericia, Vejle og Aarhus i 1875, Horsens og Kolding i 1876, Møllerup og Taulov i 1877, Bøvling, Lyngs, Klattrup og Isenvad i 1878, Haslev, Gudum og Harboøre i 1879, Dåstrup i 1881, og hertil kommer så de mange steder, hvor søndagsskolearbejdet var i færd med at spire frem.

Udvalgets inspirationsmøder rundtomkring i landet samt dønningerne fra det internationale 100-års-jubilæum i London i 1880 gav sig særlig stærke udslag i 1880-82, hvilket viser sig statistisk ved en optælling omkring nytår 1883, som afslører, at der nu er 170 søndagsskoler med 17.000 børn uden for København, som føler et tilhørsforhold til Indre Mission.

»Fællesudvalget til børnegudstjenestesagens fremme i Danmark« kunne hermed konstatere, at dets opgave var lykkedes, og at en koordination af de mange søndagsskoler og de nye, der var på vej, var absolut nødvendig. En fast

styring på indremissionsk grund ville for de fleste være det naturligste. Derfor måtte tiden nu være moden til, at »Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark« kunne tage søndagsskolesagen på sit arbejdsprogram. Og det skete da også ved, at Indre Missions bestyrelse i foråret 1883 modtog en opfordring fra nogle indremissionske søndagsskolefolk på Strueregnen til at optage såvel børnearbejdet som ungdomsarbejdet på sit arbejdsprogram ved det førstkommende årsmøde i Sorø i juli 1883.

Ansvar for dette blomstrende søndagsskolearbejde, såvel i byerne som på landet overalt i Danmark, uden for København, var hermed placeret, hvor det rettelig hørte hjemme, nemlig i Den danske Folkekirkes regie under Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark.

De var blevet forurologet ved Axel V. Jacobsens succesrige fremgang på egnen og Stefansforeningens præstedominans.